

PAUL COLLIER

VIITORUL CAPITALISMULUI

Față în față cu noile anxietăți

Traducere din limba engleză de
ADINA IHORA

CORINT
FUTURE

NOILE ANXIETĂȚI

PASIUNE ȘI PRAGMATISM

Rupturi profunde sfâșie structura societății noastre. Acestea aduc noi neliniști și un motiv în plus de mânie poporului nostru, precum și noi frământări politice. Fundamentele sociale ale acestor neliniști sunt geografice, educaționale și morale. Ceea ce înseamnă că zonele de provincie se revoltă împotriva metropolelor, nordul Angliei împotriva Londrei, regiunile din mijlocul țării împotriva regiunilor de coastă. Înseamnă că cei mai puțin educați se revoltă împotriva celor mai bine educați. Înseamnă că oamenii muncitori, care se zbat să-și câștige traiul, se revoltă împotriva „paraziților” și a „rentierilor”. Provincialii truditori, cu mai puțină educație, au înlocuit clasa muncitoare ca forță revoluționară în societate: *sans culottes* au fost înlocuiți de *sans cool*. Așadar, de ce sunt furioși acești oameni?

Teritoriul a devenit o dimensiune a noilor nemulțumiri; după o lungă perioadă de timp în care inegalitățile economice geografice s-au restrâns, de curând acestea s-au accentuat în ritm rapid. Pe tot cuprinsul Americii de Nord, al Europei și al Japoniei, zonele metropolitane s-au dezvoltat exploziv prin comparație cu restul teritoriului. Nu doar că acestea devin mult mai bogate decât regiunile de provincie, dar se detașează

social și încetează, de multe ori, să mai fie reprezentative pentru națiunile ale căror capitale sunt.

Dar chiar și în cadrul unei metropole dinamice, aceste extraordinare câștiguri economice sunt sever diminuate. Nii oameni de succes nu sunt nici capitaliști, nici simpli lucrători; sunt persoane bine educate care dețin abilități noi. Cunoscându-se la universitate și dezvoltând o nouă identitate comună, în care respectul decurge din pricepere, au format o nouă clasă socială. Au dezvoltat chiar și o moralitate specifică, elevând la rang de identitate de grup trăsături precum etnia minoritară și orientarea sexuală și conferindu-le statutul de victime. În baza preocupării lor specifice pentru grupurile victimizate, aceste persoane își declară superioritatea morală asupra celor cu mai puțină educație. După ce s-au plămădit într-o nouă clasă conducătoare, cei bine educați au încredere mai mult decât oricând în guvern și în ei înșiși.

În timp ce averile celor educați au crescut fulminant, ridicând astfel și mediile naționale, cei mai puțin educați, atât din metropole, cât și la nivel național, se află acum într-o criză, fiind stigmatizați drept „clasa muncitoare albă”. Sindromul declinului a început odată cu pierderea locurilor de muncă semnificative. Globalizarea a transferat o mulțime de locuri de muncă slab calificate în Asia, iar evoluția tehnologiei le elimină pe multe altele. Pierderea locurilor de muncă a afectat deosebit de mult două categorii sociale: lucrătorii în vârstă și cei care încercau să se angajeze pentru prima oară.

În cazul lucrătorilor în vârstă, pierderea locului de muncă a dus la destrămarea familiei, consum de droguri, alcool și violență. În America, de aici a decurs și prăbușirea sensului existențial, ceea ce pentru persoanele albe care nu aveau studii superioare a însemnat *scăderea* speranței de viață; iar asta se petrece într-o perioadă în care ritmul fără precedent al progreselor din medicină face să crească rapid speranța de viață pentru grupurile favorizate¹. În Europa, sistemele de protecție socială au atenuat gravitatea consecințelor, dar

și aici fenomenul este larg răspândit, iar în orașele aflate în criză, precum Blackpool, speranța de viață scade și ea rapid. Persoanele de peste cincizeci de ani care au fost disponibile simt gustul amar al disperării. Cu toate acestea, tinerii cu mai puțină educație s-au descurcat ceva mai bine. În cea mai mare parte a Europei, tinerii se confruntă cu șomajul în masă: în prezent, o treime din tinerii italieni nu au un loc de muncă, nivel al deficitului de locuri de muncă nemaîntâlnit de la Marea criză economică din anii 1930. Sondajele arată un nivel de pesimism fără precedent în rândul tinerilor: cei mai mulți se așteaptă să aibă un standard de viață inferior celui avut de părinții lor. Iar aceasta nici măcar nu este o închipuire; în ultimele patru decenii, performanța economică a capitalismului s-a deteriorat. Criza financiară globală din 2008–2009 a evidențiat acest lucru, însă pesimismul continuă să crească încet încă din anii 1980. Prerogativa de bază a capitalismului, un nivel de trai în continuă și constantă creștere pentru toată lumea, a fost întinată: a continuat să-și îndeplinească promisiunea față de unii, însă pe alții i-a ocolit. În America, centrul emblematic al capitalismului, jumătate din generația anilor 1980 o duce categoric mai rău decât generația părinților săi la aceeași vârstă². Pentru aceștia, capitalismul nu funcționează. Date fiind progresele uriașe înregistrate în tehnologie și în politicile publice începând din 1980, eșecul este șocant. Aceste progrese, ele însele dependente de capitalism, făceau posibil ca *toată lumea* să se fi descurcat semnificativ mai bine. Cu toate acestea, în prezent cei mai mulți oameni se așteaptă ca viața copiilor lor să fie mai rea decât le-a fost propria viață. Printre americanii din clasa muncitoare albă, acest gen de pesimism se ridică la un uimitor procent de 76%³. Iar europenii sunt încă și mai pesimiști decât americanii.

Resentimentele celor cu mai puțină educație sunt marcate de teamă. Aceștia își dau seama că cei bine educați se distanțează de ei din punct de vedere social și cultural. Și ajung la concluzia că atât această distanțare, cât și apariția grupurilor

mai favorizate, percepute ca profitând de avantaje, le diminuează dreptul de a pretinde ajutor. Deteriorarea încrederii în viitorul sistemului de protecție socială are loc chiar în momentul în care nevoia lor de ajutor este mai mare decât oricând.

Anxietatea, furia și disperarea au distrus loialitățile politice ale oamenilor, încrederea în guvern și chiar încrederea în semenii lor. Oamenii cu mai puțină educație au constituit nucleul revoltelor în urma cărora Donald Trump a învins-o pe Hillary Clinton în SUA, tabăra Brexit a învins tabăra Remain în Marea Britanie, partidele insurgente ale lui Marine Le Pen și Jean-Luc Mélenchon au câștigat peste 40% din voturi în Franța (reducându-i pe socialiștii aflați la putere la sub 10%), iar în Germania, coaliția dintre Uniunea Creștin-Democrată și Partidul Social Democrat s-a restrâns într-atât de mult încât AfD (Alternativa pentru Germania), de extremă dreapta, a devenit opoziția oficială în Bundestag. Diferența de educație a fost agravată de decalajul geografic. Londra a votat masiv pentru Remain, New Yorkul a votat masiv pentru Clinton, Parisul s-a pronunțat împotriva lui Le Pen și Mélenchon, iar Frankfurtul s-a pronunțat împotriva AfD-ului. Opoziția radicală a venit din provincii. Revoltele aveau legătură cu vârsta, însă nu erau o simplă opoziție între cei în vârstă și cei tineri. Atât muncitorii în vârstă, care fuseseră marginalizați pe măsură ce abilitățile lor își pierdeau valoarea, cât și tinerii, care pătrundeau pe o piață a muncii pustie, s-au întors către extreme. În Franța, tinerii au votat în măsură disproporționată cu noua imagine a extremei drepte; în Marea Britanie și SUA, au votat în măsură disproporționată cu noua imagine a extremei stângi.

Natura urăște vidul, la fel și alegătorii. Frustrarea apărută din prăpastia existentă între ceea ce a fost și ceea ce este fezabil a oferit impulsul de energie necesar pentru două tipuri de politicieni care așteptau la cotitură: populiștii și ideologii. Ultima dată când a deraiat capitalismul, în anii 1930, s-a întâmplat același lucru. Pericolele emergente au fost surprinse

de Aldous Huxley în *Minunata lume nouă* (1932) și de George Orwell în *O mie nouă sute optzeci și patru* (1949). În 1989, sfârșitul Războiului Rece a părut să deschidă perspectiva credibilă că toate dezastrele de acest fel au fost depășite: ajunseserăm la „sfârșitul istoriei”, la o permanentă utopie. Ne confruntăm, în schimb, cu perspectiva mult prea credibilă a propriei noastre distopii.

Noilor anxietăți le-au răspuns prompt vechile ideologii, revenind astfel la vechea și agresiva confruntare dintre stânga și dreapta. O ideologie oferă o combinație seducătoare de certitudini morale simpliste și analiză multifuncțională, oferind un răspuns convingător la orice problemă. Ideologiile readuse la viață ale marxismului secolului al XIX-lea, ale fascismului secolului XX și ale fundamentalismului religios al secolului al XVII-lea au atras deja societățile într-o situație tragică. Pentru că ideologiile au eșuat, și-au pierdut majoritatea adeptilor, prin urmare dispuneau de prea puțini politicieni ideologi care să orchestreze această renaștere. Cei existenți aparțineau unor mici organizații reziduale: persoane cu apetit pentru psihologia paranoică a cultului și prea orbite pentru a înfrunța realitatea eșecului din trecut. În deceniul care a precedat prăbușirea comunismului din 1989, marxiștii care mai rămăseseră credeau că trăiau în „*capitalismul târziu*”. Amintirea publică a acelei prăbușiri s-a estompat acum suficient de mult pentru a susține o renaștere: există o nouă afluență de cărți pe această temă⁴.

Rivalizând cu ideologii în privința puterii de seducție, mai există o specie de politician: populistul carismatic. Populiștii evită chiar și o analiză rudimentară a unei ideologii, trecând direct la soluții care par corecte preț de vreo două minute. Așadar, strategia pe care o adoptă aceștia este distragerea alegătorilor de la o gândire mai profundă, printr-o mare varietate a divertismentului. Liderii cu aceste abilități sunt atrași dintr-un alt bazin de nișă: celebritățile din mass-media.

Atât ideologii, cât și populiștii prosperă de pe urma anxietăților și a furiei provocate de noile rupturi, însă ei sunt

incapabili să le soluționeze. Aceste rupturi nu sunt repetări ale trecutului; sunt fenomene noi și complexe. Dar în procesul de implementare entuziastă a „remediilor” lor înșelătoare, astfel de politicieni pot să producă pagube uriașe. *Există* remedii viabile pentru procesele nocive aflate în desfășurare în societățile noastre, dar acestea nu decurg nici din pasiunea morală a unei ideologii, nici din saltul ocazional al populismului. Se bazează pe analiză și dovezi, necesitând astfel gândirea lucidă a pragmatismului. Toate politicile propuse în această carte sunt pragmatice.

Există însă loc pentru pasiune și aceasta se regăsește din plin în carte. Propria mea viață a străbătut fiecare dintre cele trei crize sumbre care s-au manifestat în societățile noastre. Cu toate că mi-am păstrat gândirea lucidă, acestea mi-au pus tiit inima.

Am trăit noul decalaj geografic dintre metropola în plină expansiune și orașele de provincie distruse. Sheffield, orașul meu natal, a devenit simbolul orașului distrus, prăbușirea industriei siderurgice fiind imortalizată în *The Full Monty*. Am trăit efectiv această tragedie: vecinul nostru a ajuns șomer, o rudă și-a găsit un loc de muncă la curățarea toaletelor. Eu mă mutasem între timp la Oxford, care a devenit locul predilect al succesului metropolitan: codul meu poștal înregistrează acum coeficientul cel mai ridicat din țară în ce privește raportul dintre prețul locuințelor și venituri.

Am trăit decalajul dintre competențe și morală existent între familiile de mega-succes și familiile care se dezintegrau din cauza sărăciei. La paisprezece ani, verișoara mea și cu mine eram la egalitate: născuți în aceeași zi, copiii ai unor părinți fără educație care prinseseră locuri la o școală gimnazială de stat, profil teoretic. Viața ei a fost răvășită de moartea timpurie a tatălui; lipsită de acel simbol al autorității, a devenit mamă încă din adolescență, cu eșecurile și umilințele aferente. Viața mea a evoluat între timp, trecând peste etapele importante ale transformării, de la școală, la o bursă

la Oxford.* De acolo, alți câțiva pași au dus la posturile de la catedrele din Oxford, Harvard și Paris; ca nu cumva toate acestea să fie insuficiente pentru stima mea de sine, un guvern laburist mi-a acordat un CBE†, un guvern conservator m-a ridicat la rangul de cavaler, iar colegii mei din Academia Britanică mi-au acordat Medalia Prezidențială. Odată pornită, divergența își are propria dinamică. La șaptesprezece ani, fiicele verișoarei mele erau la rândul lor mame adolescente. Fiica mea de șaptesprezece ani are o bursă la una dintre cele mai bune școli din țară.

În cele din urmă, am trăit decalajul global dintre prosperitatea extraordinară din SUA, Marea Britanie și Franța, în care am dus o viață confortabilă, și sărăcia disperată din Africa, unde lucrez acum. Studenții mei, în majoritate africani, se confruntă cu acest contrast dezolant în deciziile cu impact pe termen lung pe care trebuie să le ia după absolvirea studiilor. În prezent, un student sudanez, un medic care a lucrat în Marea Britanie, trebuie să aleagă între a rămâne în Marea Britanie sau a se întoarce în Sudan ca să lucreze în serviciul primului ministru. A decis să se întoarcă: el este o excepție, întrucât la Londra sunt mai mulți medici sudanezi decât în Sudan.

Aceste trei discrepanțe îngrozitoare nu sunt doar probleme pe care le studiez; sunt tragediile care au ajuns să definească

* La fel ca mine, celebrul dramaturg britanic Alan Bennett era fiul unor părinți cu puțină educație din Yorkshire. *The History Boys (Băieții care fac istoria)* relatează povestea sa, atât de similară cu a mea, a mobilității sociale de la niște origini umile, la Oxford. Numai că el a crescut în Leeds, care era un oraș mai la modă. Pentru a scoate în evidență prăpastia socială pe care a trebuit să o depășească, a făcut ca piesa să nu se desfășoare în orașul său natal, ci în *al meu*. Primul act se încheie cu protagonistul care își enumeră dezavantajele în crescendo: „Sunt scund, sunt gay și sunt din Sheffield!” El nu este așa, dar eu sunt. Bennett a plasat acțiunea piesei chiar în școala mea: eu sunt un „băiat care face istoria” mai autentic decât Bennett însuși.

† Comandant al Ordinului Imperiului Britanic (n. tr.).

scopul meu în viață. Iată și motivul pentru care am scris cartea de față: vreau să schimb această situație.

TRIUMFUL ȘI DESTRĂMAREA SOCIAL-DEMOCRAȚIEI

Sheffield nu este un oraș la modă, dar asta doar întărește legăturile dintre locuitorii săi, iar aceste legături reprezentau cândva o puternică forță politică. Orașele din nordul Angliei au fost pionierii revoluției industriale, iar locuitorii lor au fost primii care s-au confruntat cu noile anxietăți generate de aceasta. Admițând că aveau un atașament comun față de locul în care se formaseră, comunități precum cea din Sheffield au creat organizații cooperative care au abordat aceste anxietăți. Prin afinități, au creat organizații care s-au bucurat de beneficiile reciprocității. Societățile care au înființat cooperative le-au permis oamenilor să economisească bani pentru o casă; Halifax, un alt oraș din Yorkshire, a dat naștere la ceea ce avea să devină cea mai mare bancă din Marea Britanie. Societățile de asigurări cooperative le-au permis oamenilor să reducă riscurile. Industria agroalimentară și comerțul cu amănuntul cooperative le-au oferit fermierilor și consumatorilor puterea de a negocia cu marile companii. Din creuzetul său din nordul Angliei, mișcarea cooperativă s-a răspândit rapid într-o mare parte a Europei.

Reunindu-se, aceste cooperative au devenit temelia partidelor politice de centru-stânga: partidele social-democrației. Beneficiile reciprocității din cadrul comunității s-au intensificat atunci când comunitatea a devenit națiune. Ca și cooperativele, noua agendă politică era pragmatică, înrădăcinată în anxietățile care asaltau viața familiilor obișnuite. În perioada postbelică, multe dintre aceste partide social-democrate au ajuns la putere în Europa și s-au folosit de acest lucru pentru a pune în aplicare o serie de politici pragmatice care au abordat aceste anxietăți în mod eficient. Asistența medicală, pensiile,

educația, asigurările pentru șomaj s-au succedat în cascadă, trecând din legislație în viețile oamenilor, pe care le schimbau. Aceste politici s-au dovedit a fi atât de valoroase, încât au fost acceptate de toată paleta centrală a spectrului politic. Partidele politice de centru-stânga și centru-dreapta au alternat la putere, dar politicile au rămas neschimbate.

Cu toate acestea, ca forță politică, social-democrația trece acum printr-o criză existențială. Ultimul deceniu a fost un lung șir de dezastre. La centru-stânga, atacată de Bernie Sanders, Hillary Clinton a pierdut în favoarea lui Donald Trump; sub conducerea lui Blair-Brown, Partidul Laburist Britanic a fost preluat de către marxiști. În Franța, președintele Hollande a decis ca nici măcar să nu mai încerce câștigarea unui al doilea mandat, iar Benoît Hamon, cel care l-a înlocuit drept candidat din partea Partidului Socialist, a fost învins, obținând doar 8% din voturi. Partidele social-democrate din Germania, Italia, Olanda, Norvegia și Spania au suferit o scădere dramatică a susținerii din partea alegătorilor. Acestea ar fi fost în mod normal vești bune pentru politicienii de centru-dreapta, însă în Marea Britanie și în America au pierdut, la rândul lor, controlul asupra propriilor partide, în timp ce în Germania și în Franța sprijinul lor electoral s-a prăbușit. De ce s-au întâmplat toate acestea?

S-au întâmplat pentru că social-democrații de stânga și de dreapta s-au îndepărtat de origini în privința reciprocității practice a comunităților, fiind atrași de un grup de oameni complet diferit, care a devenit excesiv de influent: intelectuali din clasa mijlocie.

Intelectualii de stânga au fost atrași de ideile unui filozof din secolul al XIX-lea, Jeremy Bentham. Filozofia sa, utilitarismul, a detașat moralitatea de valorile noastre instinctive, deducând-o dintr-un unic principiu al rațiunii: o acțiune trebuia considerată a fi morală dacă înlesnea „cea mai mare bunăstare pentru cei mai mulți”. Deoarece valorile instinctive ale oamenilor nu se ridicau la înălțimea acestui standard nobil, societatea avea nevoie de o avangardă de tehnocrați cu

o moralitate sănătoasă, care să conducă statul. Această avangardă, alcătuită din custozii paternaliști ai societății, era o versiune actualizată a gardienilor din *Republica* lui Platon. John Stuart Mill, instruit ca discipol al lui Bentham – celălalt intelectual care a fondat utilitarismul – citea *Republica* în greaca veche de la vârsta de opt ani.

Din păcate, Bentham și Mill nu erau giganții moderni ai moralității, echivalenții lui Moise, Iisus și Mahomed; erau niște indivizi ciudat de asociați. Bentham era atât de bizar, încât astăzi se consideră că ar fi fost autist și incapabil să aibă un simț al comunității. Mill avea puține șanse de normalitate: ținut intenționat departe de alți copii, probabil că era mai familiarizat cu Grecia antică decât cu societatea în care trăia. Având în vedere asemenea origini, nu este surprinzător că etica adepților lor este foarte diferită de a noastră⁵.

Valorile ciudate ale lui Bentham nu ar fi avut niciun impact, dacă nu ar fi fost introduse în știința economiei. După cum vom vedea, știința economiei a elaborat o descriere a comportamentului uman cât mai departe cu putință de moralitatea utilitaristă. *Homo oeconomicus* este cu desăvârșire egoist și infinit de lacom, nepăsându-i decât de sine însuși. El a devenit baza teoriei economice a comportamentului uman. Numai că în scopul evaluării politicilor publice, știința economiei avea nevoie de un indicator pentru totalizarea bunăstării sau a „utilității” fiecăruia dintre acești indivizi psihopați. Utilitarismul a devenit fundamentul intelectual pentru această aritmetică: întâmplător, „cea mai mare bunăstare pentru cei mai mulți” s-a pretat la tehnicile matematice standard precum maximizarea. S-a presupus că „utilitatea” rezulta din consum, un consum suplimentar generând creșteri tot mai mici ale utilității. În cazul în care cantitatea totală de consum din societate ar fi rămas fixă, maximizarea utilității ar fi o simplă chestiune de redistribuire a veniturilor, astfel încât consumul să fie perfect egal. Economiiștii social-democrați au recunoscut că „plăcinta” consumului nu avea o dimensiune fixă și, din moment